סוגיות חברתיות בישראל
גיליון 30, מס' 2, קיץ 2021, עמ' 271–301
DOI: https://doi.org/10.26351/SIII/30-2/2
ISSN: 2308-247X (print); 2617-6769 (online)

הוצאת
אוניברסיטת
אריאל בשומרון

מתאבדים והתקבלות מעשיהם בישראל הצעירה (1958–1966)

עודד היילברונר

תקציר

המאמר עוסק בנסיבות ובסיבות של מעשי התאבדות (אך לא בניסיונות התאבדות) של ישראלים, ובאופן שבו מעשים אלו נתפסו, במהלך העשור השני של מדינת ישראל (1958–1966). השאלה הנשאלת היא: מדוע דווקא ב"עשור השקט" התלהט הדיון סביב תופעת המתאבדים וההתאבדויות? לטענתי, הדיון בתופעות אלו שיקף כנראה תופעה מדאיגה בציבוריות הישראלית, יותר מאשר בעשור שקדם לו, תופעה הקשורה להתגברות תהליכי המודרניזציה בישראל ולרקע החברתי־תרבותי של רבים מן המתאבדים באותם ימים – צעירים או מבוגרים שהגיעו מארצות אירופה לאחר מלחמת העולם השנייה. לאחר דיון קצר על הגישות התיאורטיות להתאבדויות, אסקור את ממדי התופעה ואת מגמותיה (הסותרות לעיתים) בהצגת הדיוקן החברתי והתרבותי של המתאבדים, בעיקר מתוך הסתמכות (למרות הבעייתיות הכרוכה בה) על דו"חות משטרת ישראל ועל פרסומים שונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. במהלך המאמר מובאים נתונים סטטיסטיים שונים על אחוז המתאבדים בחברה הישראלית ועל הפרופיל התרבותי שלהם, והוא מתמקד בתפיסות ובאופן ההתקבלות של מקרי ההתאבדות בציבוריות הישראלית, בעיקר בעיתונות. בסופו של המאמר אנסה לעמוד בזהירות על מצוקותיהם ומניעיהם של המתאבדים בהקשר לאווירה החברתית והתרבותית באותה תקופה, ולסיכום אטען שמצוקות אלו היו מדגרה לכוונות אובדניות סמויות שפרצו מסיבות שונות, בתקופה שהייתה רחוקה מן התקופה שבה נשתלו זרעיה של הנטייה האובדנית הזאת.

מילות מפתח: **מתאבדים, התאבדויות, שנות השישים, ישראל, תרבות, מודרניות, מתח, מחלות נפש**

פרופ' **עודד היילברונר** – הפקולטה לעיצוב ואומנות במכללת שנקר, המרכז הבינתחומי בהרצליה והאוניברסיטה העברית בירושלים; oded.heilbronner@mail.huji.ac.il

"יותר ויותר אנשי מקצוע ואזרחים קוראים להקים ועדות מקצועיות שינתחו את חיי הנפש של הציבור בארץ לשם חיזוק מערכת העצבים המעורערת של הציבור והבטחת אמצעים שימנעו את התפשטות מגיפת ההתאבדויות" (אבנרי, 1960).

"תוך פחות משנה היינו עדים לשלושה מקרים של התאבדות קולקטיבית [...] התאבדות קולקטיבית מדווחת על חייה של ארץ הרבה יותר מכל מיני סטטיסטיקות ועלוני הסברה, המלאים מספרים מעודדים על השיכונים, המצויידים באמבטיות ובמים חמים, בשרותים, בבתי הבראה עם הסקה מרכזית וכו'. כי מה בצע בהסקה מרכזית, כשבנפשות האנשים פנימה אפסו הגחלים וההסקה עמדה מלפעול!" (קיסרי, 1960).

מבוא[1]

בין המאפיינים של חיי היום־יום בעשור השני, "השקט", של מדינת ישראל הצעירה, אפשר לחוש באווירת אי־הנחת שפקדה חלקים בחברה הישראלית (הדרי, 2002; היילברונר, 2018; זרטל, 1999; שגב, 2005; Heilbronner, 2018). אחד הביטויים לכך היה השיח הציבורי המתעצם והסוער סביב ניסיונות ומעשי התאבדות, שכנראה שיקף עלייה מתונה ביחס לעשור הקודם מצד מספר המתאבדים בישראל, בעיקר בקרב ישראלים ממוצא אירופי (ראו להלן). במאמר שלפנינו אנסה לבחון את תופעת ההתאבדויות, בעיקר את התקבלותה ואת השיח סביבה בחברה הישראלית, ואנסה גם לעמוד בזהירות על סיבותיה.

בשנות השישים של המאה הקודמת נעשתה החברה הישראלית מגוונת יותר, הן בהרכבה האנושי הן בריבוי התפקידים החברתיים והתרבותיים בה, ונוספו אליה ערכים תרבותיים שמקורם בעיקר מתרבויות שונות, אך גם מתרבויות מקומיות. ערכים אלו יצרו חברה מודרנית יותר שבאו בה לידי ביטוי מצוקות רגשיות, וכן הלך וגדל מספר האנשים שלקו בנפשם ומספרם של אלו שניסו להתאבד, ובהם גם אלו שהצליחו (היילברונר, 2017, 2018).

אחת הדרכים לדון בנושא בריאות הנפש היא באמצעות מחקר היסטורי ומחקר גוף הידע הפסיכיאטרי, הסוציולוגי והרפואי, בישראל בפרט ובעולם בכלל, בתחומים הקשורים לאובדנות. אולם מאמר זה אינו מחקר היסטורי־רפואי או אפידמיולוגי, ואין הוא עוסק

בהיסטוריה של מוסדות המטפלים במקרים פסיכיאטריים; לסיכום המחקרים הרבים שעסקו בהיבטים המוסדיים ובשיטות הטיפול בחולי נפש, ראו: היילברונר, 2018. המאמר הנוכחי הוא מחקר היסטורי־תרבותי שעוסק בפרופיל התרבותי של המתאבדים, ובעיקר באופן התקבלות מעשי ההתאבדות שלהם בחברה הישראלית בעשור השני של מדינת ישראל.

ההתמקדות בעשור השני נובעת משתי סיבות. האחת היא אופיו הנוח יחסית וחסר המתחים של עשור זה (לפחות עד שנת 1966) בהשוואה לעשור הראשון, רווי הקשיים והמתחים. עובדה זו מציבה סימן שאלה על המוטיבציה והרצון להתאבד, דווקא בתקופה "נורמלית" יחסית. הסיבה השנייה היא מתודולוגית, וראוי לציינה גם בהקשר לנתונים שאביא להלן: בשנים הראשונות לאחר קום המדינה המנגנונים הממשלתיים הצעירים היו פחות יעילים במעקב אמין ושיטתי אחר ההתאבדויות – בשנות החמישים "האצבע הייתה קלה על ההדק" בכל הנוגע לרישום ולדיווח של מקרי התאבדות, כאשר פעמים רבות סיבת המוות הייתה למעשה תאונה מקרית או מכוונת, אך חוסר מקצועיות, התרשלות או חוסר רצון להשקיע בחקירת המקרה הביאה את השוטרים לציין את סיבת המוות כ"התאבדות". החל משנות השישים איסוף הנתונים וניתוחם על ידי משטרת ישראל, ובעיקר על ידי משרד הבריאות, בכל הנוגע לבעיות נפשיות, לניסיונות התאבדות ולהגשמתם, נעשו מקצועיים ומהימנים יותר, אם כי גם בהם לא חסרו בעיות, כפי שאראה להלן.

כמה מילים על שיטת המחקר במאמר זה: משום שתחומי המחקר והידע בנושא בריאות הנפש משתנים בהתאם לנסיבות החברתיות, הפוליטיות והכלכליות בכל תקופה ותקופה, ולב מחקר זה בוחן את התקבלותם של מעשי ההתאבדות בציבוריות הישראלית, אסתמך כאן בעיקר על ידיעות ומחקרים בני התקופה, אלו שנכתבו בתקופה הנידונה או המשיקה לעשור השני של מדינת ישראל. המאמר מבוסס על נתונים שנלקחו מספרות בת התקופה וממחקריה הלא רבים, וחלקם, בעיקר אלו העיתונאיים, בעייתיים. חוק צנעת הפרט בארכיונים ישראליים, גם בנוגע לעשורים מוקדמים, מגביל מחקר ארכיוני מעמיק בנושא.

לכך יש להוסיף שעד המחצית השנייה של שנות השישים נאספו ונותחו מקרי ההתאבדות על ידי משטרת ישראל, לא תמיד באופן מקצועי כאמור, ורק משנת 1966, כשמעשה ההתאבדות הפסיק להיתפס כמעשה פלילי, החל משרד הבריאות להיות הממונה על איסוף הנתונים וניתוחם, והחלה גם עבודת מחקר שיטתית ומהימנה יותר: הרופאים שהוציאו תעודות פטירה לא תמיד מיהרו לקבוע שהתאבדות היא סיבת המוות, בניגוד למשטרה, שבדו"חות שפרסמה הסיקה ביתר קלות שמדובר בהתאבדות.

למעשה, לשתי שיטות האבחנה הללו, הן זו של המשטרה הן זו של משרד הבריאות, יש יתרונות וחסרונות מבחינת מהימנות הנתונים. ברור שהמשטרה הייתה זו שהגיעה ראשונה

לזירת ההתאבדות וחקרה את נסיבותיה, אך כפי שעטרה קפלן־דינור (1960) טענה, ישנם פערים עצומים בין אבחון המשטרה בדו"חות השנתיים שלה שמקרה מסוים היה התאבדות, ובין הסיבה שנרשמה בתעודת הפטירה. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס) התייחסה לכך במחקרה על ההתאבדויות במחצית הראשונה של שנות השישים:

> החומר שנתקבל מקיף כמובן רק אותם המקרים שהגיעו לידיעת המשטרה, שנחקרו על ידה ואובחנו על ידה כמקרי התאבדות. לעובדה זו חשיבות לגבי כמה דברים יסודיים: במקרי המוות הלא טבעיים לא תמיד קל למשטרה להבחין האם המוות נגרם כתוצאה מהתאבדות [...] ויכלו להיווצר טעויות באבחנת המשטרה (לגבי חלק קטן מהמקרים היתה אבחנה של שופט חוקר). לגבי הניסיונות להתאבדות יש מקום לספקות בעניין שלמות החומר בישראל כבארצות אחרות. הדבר עלול לנבוע ממספר סיבות, כגון, לא נעים למשפחה להודיע על כך למשטרה (הלמ"ס, התאבדויות וניסיונות להתאבדות בישראל, 1960–1966, עמ' ט).

ממצאי עבודת המשטרה ומשרד הבריאות הוצגו במספר קטן יחסית של עבודות מחקר על תקופה זו, ולהלן אציג אותם. למרות הדלות היחסית במחקר הסוציולוגי והתרבותי של התקופה - ויש להעיר שבמחקר שפורסם לפני כמה שנים ציינה קבוצת סוציולוגים בראשות מאט וריי (Matt Wray), שיבול המחקר הסוציולוגי על התאבדויות הוא דל באופן כללי, ושגם אלו שניסו להבין את התופעה תרמו רק מעט להבנתה (Wray et al., 2011) - אצטט להלן כמה מחקרים בני אותה תקופה על ההיבטים החברתיים והתרבותיים של התופעה, מפי נציגים בתחומים שרלוונטיים לנושא ההתאבדות, כגון קרימינולוגים, עובדים סוציאליים ופסיכיאטרים.

המאמר עוסק בנסיבות ובסיבות של מעשי התאבדות בקרב צעירים ומבוגרים בני 15 ומעלה, מכיוון שהנתונים הסטטיסטיים הרשמיים מן העשור השני הם בעיקר על צעירים ומבוגרים מגיל זה. בנוסף, המאמר אינו עוסק בניסיונות התאבדות, שכן המומחים נוהגים להטיל ספק במהימנות הנתונים של מקרים אלו. בהרצאותיו באותן שנים תיאר ד"ר שמעון קלי, מרצה בפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית, את הבעייתיות שבזיהוי התאבדות: "חנק למטרת התאבדות קשה לביצוע והדבר מצליח רק אם העניבה עשויה מספר סיבובים. אם העניבה עשויה סיבוב אחד ומאחורי הצוואר קשורה קשר אחד או אחדים, קרוב לוודאי שאירע רצח. לעומת זאת אם העניבה מסובבת מספר סיבובים ובה קשר יחיד ורופף מלפנים, הרי קרוב לודאי שזוהי התאבדות" (קלי, 1954, עמ' 32).[2] כמו כן, ההגדרות של מקרי מוות

בהתאבדות משתנות מאוד משנה לשנה, ולכן יש צורך בעיבוד סטטיסטי ייחודי המכונה time-series-analysis. כיוון שמחקרי זה אינו עוסק בעיבוד סטטיסטי של נתונים אלא בניתוח התופעות מן ההיבט התרבותי, אני רק מזכיר מגבלה זו כאן. המעוניינים לעסוק בכך מוזמנים לעיין למשל במחקרם של ברידג׳ס וטנקרסלי (Bridges & Tankersley, 2009).

השאלה שעומדת בבסיס המאמר היא: מדוע דווקא ב״עשור השקט״ התלהט הדיון על תופעת המתאבדים וההתאבדויות, יותר מאשר בעשור שקדם לו? לטענתי, הסיבה לכך נובעת משילוב בין כמה גורמים: עלייה מסוימת במספר המתאבדים, החשיפה שהתופעה זכתה לקבל בתקשורת הישראלית, הגברת השפעתה של התרבות המודרנית על חיי החברה הישראלית, ולבסוף הגשמת נטיות אובדניות בקרב ציבורים שונים שסבלו נפשית מטראומות עבר ויכלו לבצע את מעשיהם כאשר הרגישו הקלה מסוימת בסביבתם החברתית.

בתחילת המאמר אסקור את ממדי התופעה ואת מגמותיה (הסותרות לעיתים) בהצגת הדיוקן החברתי והתרבותי של המתאבדים, בעיקר מתוך הסתמכות על דו״חות משטרת ישראל ועל פרסומים שונים של הלמ״ס. לב המאמר יסקור את התפיסות ואת אופן ההתקבלות של מקרי התאבדות בציבוריות הישראלית באותן שנים. בסופו של המאמר אנסה לעמוד בזהירות על מצוקותיהם ועל מניעיהם של המתאבדים בהקשר לאווירה החברתית והתרבותית של התקופה, ולסיכום אטען שמצוקות אלו היו מדגרה לכוונות אובדניות סמויות שפרצו מסיבות שונות, בתקופה שהייתה רחוקה מן התקופה שבה נשתלו זרעיה של הנטייה האובדנית הזאת.

יש להעיר בנוגע למקורות ולמונחים שבהם אני משתמש במאמר. הניתוח וההסבר המוצעים לתופעות המוצגות כאן מסתמכים על מגוון פרשנויות ותיאורים שהופיעו בזמן האמיתי של ההתרחשויות. מדובר בפרשנויות, בהשערות ובסברות כרס שהעלו עיתונאים, בסברות אחרות שהעלו אנשי מקצוע, ובשלל פרשנויות שהסתמכו על עבודות שדה של סוכנויות ממשלה שונות ושל ארגונים רפואיים, על עבודות אמפיריות או על מחקרים שיטתיים - כולם מתייחסים לסביבה החברתית או התרבותית של המתאבדים, ולא להיבטים רפואיים או ארגוניים. המאמר מציג אפוא השערות, ניתוחים, מחקרים ופרשנויות אלה כפי שהם הופיעו באותן שנים. התופעות החברתיות המוצגות כאן לא זכו להערכה או לניתוח מחודש, ואני מביט בהם דרך עיני בני התקופה שחוו וחקרו אותן.

בסיום פרק המבוא אבקש להתייחס בקצרה להסברים ולמודלים תיאורטיים על התאבדויות, בעיקר מתחום חקר החברה והתרבות. צילו הענק של אמיל דורקהיים במחקרו ״התאבדות״ (2002) מרחף עד היום על קהילת החוקרים, בעיקר סוציולוגים, היסטוריונים וחוקרי תרבות. מודל האינטגרציה הסוציולוגי שפיתח משמש את המחקר בתחום גם כיום. החיים המודרניים והקשיים שהם מעירים על האדם ועל אופני השתלבותו בהם עומדים בבסיס ההסבר של

דורקהיים לסיבות להתאבדות. בצדק טען הסוציולוג ריצ׳רד סנט כי דורקהיים "לימד את העולם המודרני כיצד לחשוב על התאבדות" (Sennett, 2006, p. xi).

אלא שכיווני מחקר מבטיחים מנקודות המבט התרבותיות, הפסיכואנליטיות, הגנטיות ואלו של בריאות הציבור, מערערים על התיאוריה של דורקהיים, ומוסיפים נדבכים חדשים למה שכבר ידוע לקהילת חוקרי התרבות ולסוציולוגים. כבר לפני שנים קרא הסוציולוג ג׳ק דאגלס לבחון מקרי התאבדות מנקודת מבט תרבותית: כיצד התרבות מעניקה משמעות להתאבדות, וכיצד אורח החיים של אנשים בחברה נתונה וההשפעות החברתיות והתרבותיות שלו על חייהם יוצרים תנאים שיכולים לעודד התאבדות (Douglas, 1967). בעקבותיו הלך מריציו ברבגלי, שהעניק חשיבות עליונה להקשר התרבותי של הפרט בהסברו למעשה ההתאבדות: מהיכן הוא בא, ומהו הרקע המשפחתי, הדתי או התרבותי שלפיו הוא מתנהל. ברבגלי הדגיש פחות מגמות חברתיות וטען שדורקהיים נתן משקל יתר לנסיבות שקשה להוכיחן – לסביבה ולהשפעתה על המתאבדים (Barbagli, 2016).

למרות ערעורים חלקיים אלו על תפיסתו של דורקהיים, חוקרים רבים טענו שהמחקר הסוציולוגי והתרבותי בנושא מצוי בין הצעת הסברים חלקיים לתופעה ובין מבוי סתום. אומנם כיווני מחקר חדשים מתחומי הפסיכואנליזה, המחקר הגנטי ובריאות הציבור הוסיפו נדבכים חדשים, אך למעשה הם מצומצמים לגבולות המחקר שכבר ידוע לקהילת הסוציולוגים. לפני כמה שנים הציעו כמה חוקרים במאמר מהדהד ובעל השפעה לשלב שיטות מחקר מתחומי ידע נוספים, בעיקר מתחום מדעי הרוח, למשל היסטוריה, ולשקול מחדש את תיאוריות המקרו והמיקרו שהיו נהוגות בקרב קהילת הסוציולוגים, בין היתר בהשפעת התיאוריה של דורקהיים. לטענתם, שיטות מחקר אלו עשויות לשמש בסיס לפריצות דרך במחקר על הסיבות להתאבדות (Wray et al., 2011).

אף על פי שאין ביכולתי להסביר באופן מלא את התופעות שאציג בהמשך, נדמה שלהסברו של דורקהיים, המתרכז בחיים המודרניים או בלחצי המודרניות, יש תפקיד נכבד בניתוח החברה הישראלית בשנות השישים ובמקום של המתאבדים בה, כפי שנראה להלן. בהמשך המאמר אציג גישות תרבותיות נוספות, וכן את הרקע התרבותי של המתאבדים, אשר יכולים להעניק לנו הסבר חלקי למעשה הנורא שבחרו לבצע.

ממדי תופעת ההתאבדות והפרופיל התרבותי של המתאבדים

בחורף 1958 הופיעה הכתבה הבאה בעיתון "ידיעות אחרונות":

> לפני כחודש נכנסה לחופה רינה ש. היפה והמשכילה עם יהודה פ., צעיר תל־אביבי עתיר נכסים [...] למחרת היום הופיעה בשולי העיתונים ידיעה בנוסח הבא: "י"פ, בן 26 מת"א, ניסה לאבד את עצמו לדעת ע"י חיתוך ורידיו. סיבת המעשה אהבה נכזבת" [...] השבוע ישבתי בחברתו של הצעיר המאוכזב [...] הוא לא שש לדבר על מעשהו: "אתה מבין [...] איני יודע איזו רוח שטות נכנסה בי" [...] שנת 1958 המתקרבת לקיצה השיגה שיא במספר מקרי ההתאבדות לעומת כל שנה אחרת מאז הקמת המדינה [...] גל התאבדויות מציף את המדינה והפך למגיפה מידבקת ומסוכנת. סיבות שונות למעשים והשנה נוספו להן גם כבוד עצמי, נקמה, שמירה על השם הטוב [...] ההתאבדויות נעשו אכזריות יותר. פקיד ממשלתי הכניס חומר נפץ מרסק לפיו [...] אישה מגבעתיים ביצעה בגופה חרקירי [...] שני שליש מן המתאבדים אזרחי המדינה הוותיקים והשאר עולים חדשים. לאחרונה עלה אחוז העולים החדשים [...] בשיחה עם מנהל ביה"ח לחולי נפש בבת ים הוא מסביר כי חלושי האופי מבין העולים שלא יכולים להתרגל לשינויים העמוקים שחלים בעלייה מסיקים מסקנות מרחיקות לכת [...] 40% מן המתאבדים בלתי שפויים באורח חלקי או זמני [...] בין הסיבות למעשים מזכירים סוציולוגים כי רדיפה אחר רמת חיים גבוהה מעל ליכולת גם היא מהווה סיבה להתאבדות (אבנרי, 1958; וראו גם: "אנו נחרדים עתה כמעט יום יום ממקרי ההתאבדות הרבים הסובבים אותנו" [הטנדורף, 1958]).

בחינה מדוקדקת של הנתונים הרשמיים אינה מציגה מעשי התאבדות המוניים, וגם אם היא מעלה תמונה "ורודה" יותר – היא עדיין מצערת: בסוף שנות החמישים ובמחצית הראשונה של שנות השישים התאבדו יותר (בהשוואה לשנים הקודמות להן ולשנים שלאחריהן) אנשים מקרב הקבוצות המובילות באוכלוסייה היהודית – גברים, יוצאי מדינות אירופה, שכירים ובעלי מקצועות חופשיים.

טבלה 1: שיעור המתאבדים (ביחס ל־100,000 איש) בחלוקה לפי ארץ מוצא, מתוך כל סיבות מקרי המוות בישראל של יהודים עולים בני 15 ומעלה
(על פי דרפקין ואחרים, 1974)

ארץ מוצא	1951	1954	1957	1959	1965	1966
אסיה ואפריקה	6.33	6.27	6.52	6.36	5	5.1
אירופה ואמריקה	6.72	8.83	9.06	9.28	12.2	12
ישראל	אין נתונים	אין נתונים	אין נתונים	3.9	2.4	2.3

הידיעה שרק 60% ממקרי ההתאבדויות הובאו לידיעת הלמ"ס, בעקבות תעודות פטירה שכתבה המשטרה על סמך מידע מקוטע שהגיע אליה, רק מגבירה את החשש שהעשור השני, ה"נורמלי", לא היה באמת כזה, ושמספר ההתאבדויות היה גבוה יותר, כפי שהראה יהודה גוטהלף בכתבה בעיתון "דבר" (גוטהלף, 1964).

טבלה 2: גילם ומוצאם של המתאבדים בני 31 ומעלה* על פי נתוני משטרת ישראל
(על פי הדו"ח השנתי של המשטרה לשנים 1957–1959 ולשנים 1965–1967)

גיל / שנה	31–45	46–55	56–	עולים חדשים	תושבים ותיקים
1957	52	35	46	35	112
1958	40	53	55	30	138
1959	47	48	37	29	126
1965	42	37	60	30	145
1966	35	36	66	אין נתונים	אין נתונים
1967	29	37	68	אין נתונים	אין נתונים

* מספר המתאבדים עד גיל 30 נמוך ביותר ולכן הם לא הוצגו כאן

כבר בשנת 1950 פרסמה רות בקי מחקר מקיף על מתאבדים ביישוב היהודי ובמדינת ישראל – לטענתה רובם היו עולי מרכז אירופה, ורק מעטים מהם היו מעולי ארצות אסיה ואפריקה (בקי, 1950; להרחבה על נתוני ההתאבדויות באותן שנים ראו טבלה 1 לעיל, וכן את דו"חות הלמ"ס על התאבדויות וניסיונות להתאבדות בישראל בשנים 1949–1959, בשנים 1960–1966 ובשנים 1968–1971). אומנם במהלך המחצית הראשונה של שנות השישים חלה ירידה בשיעור המתאבדים לעומת שיעורם בעשור הראשון, אך ירידה זו נבעה מן הירידה

הניכרת בשיעורי ההתאבדויות בקרב הנשים (מ־13.3% בשנת 1960 ל־7.9% בשנת 1966), ואילו שיעור ההתאבדויות בקרב הגברים נשאר יציב.

טבלה 3: שיעור המתאבדים (ביחס ל־100,000 איש) בני 15 ומעלה בשנים 1949–1967 לפי חלוקה מגדרית

(על פי הלמ"ס, התאבדויות וניסיונות להתאבדות בישראל, 1968–1971, עמ' 7)

	סה"כ המתאבדים	גברים %	נשים %
1949	17.7	24.0	10.9
1950	18.1	21.1	14.8
1951	13.5	16.9	10.6
1952	12.0	13.6	10.5
1953	14.9	15.0	14.9
1954	14.4	16.5	12.3
1955	15.3	13.3	17.2
1956	20.4	23.8	16.9
1957	14.4	16.7	12.0
1958	15.9	19.3	12.4
1959	14.5	19.0	9.1
1960	14.2	15.0	13.3
1961	14.2	14.9	13.5
1962	12.1	12.1	12.1
1963	11.4	12.7	10.0
1964	11.4	12.7	10.1
1965	10.1	12.4	7.9
1966	9.9	11.9	7.9

בתחילת שנות השישים שיעור ההתאבדויות היה בערך 12 מתאבדים לכל מאה אלף איש, שיעור נמוך מן השיעור במדינות מערביות רבות באותן שנים, אך גבוה מן השיעור בארצות הברית או בריטניה (Kimmerling, 1974; וראו גם את דברי ד"ר לואיס מילר, האחראי על תחום בריאות הנפש במשרד הבריאות בשנים הללו, המובאים בפרוטוקול מס' 15 של ישיבת ועדת השירותים הציבוריים, שהתכנסה ב־16 בינואר 1962, מתוך ארכיון המדינה, כ־132/7).

בניגוד לפרופיל התרבותי של אלו שניסו להתאבד, המורכב משיעור נמוך ביותר של ילידי אירופה ומשיעור גבוה של יוצאי מדינות אסיה ואפריקה, הרי שלפי דו"חות המשטרה ותעודות הפטירה של המתאבדים, בעשור השני רובם (59.6%) היו ילידי אירופה, בעיקר ממרכז אירופה ומזרחה (בשנת 1963 הם היו כשליש מאוכלוסיית המדינה). אחריהם בשיעור המתאבדים היו ילידי ארצות אסיה ואפריקה, ולבסוף - ילידי הארץ; יש להעיר שבדו"ח המשטרה השנתי לשנת 1958 (עמ' 78–80) נטען כי המתאבדים הם בני 31–45 ותושבים ותיקים, רבים מהם ילידי הארץ, נתון הסותר את המגמה שציינתי ולפיה מרבית המתאבדים היו עולים חדשים ומבוגרים. רבע מבין המתאבדים יוצאי אירופה עלו בשנים הראשונות לקום המדינה, 23.4% מהם עלו קודם לכן, והיתר עלו במחצית השנייה של שנות החמישים. עם זאת, מחקרים אחרים הראו שתופעת ההתאבדות הייתה נפוצה יותר אצל אלו שעלו לישראל לאחר 1955 (דייויס וקפלן־דינור, 1959; יכימוביץ־ניסנקורן, 1968). במהלך שנות השישים החלו רופאים ורשויות לאכיפת החוק להבחין כי מבין מכלול הסיבות השונות שגורמות לנטישת התא המשפחתי, סטייה נפשית או מחלת נפש נחשבות גורם מרכזי, בעיקר בקרב אנשים שחוו את מוראות השואה. משטרת ישראל ציינה בהקשר זה כי "אנשים אלה מהווים אחוז ניכר מבין [...] [ה]מאיימים בהתאבדות, **איום המתבטא גם במעשים של ממש**" (ברם, 1964, עמ' 47; ההדגשה שלי כאן ולהלן. וראו גם: Nadler, 2001).

טבלה 4: פרופיל תרבותי של המתאבדים בשנת 1963

(על פי הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1964, עמ' 36–37; הלמ"ס, מפקד האוכלוסין והדיור, 1961, עמ' 17; דו"ח שנתי של משטרת ישראל, 1963, עמ' 92–93)

א. לפי מקום לידה

סה"כ	זכר	%	נקבה	%	האוכלוסייה היהודית לפי מקום לידה בשנת 1963
171	92		79		
ישראל	11	12	16	20.2	38.8
אסיה	9	9.8	8	10.1	14.3
אפריקה	12	13	6	7.6	14.4
אירופה	58	63	58	59.5	32.5
לא ידוע	2	2.2	2	2.6	

ב. לפי גיל

סה"כ	זכר	%	נקבה	%	האוכלוסייה היהודית לפי גיל בשנת 1961
171	92		79		
עד גיל 30	20	21.8	13	16.4	55.7
45-31	22	23.9	19	24.1	19.3
55-46	22	23.9	17	21.5	25.1 (45 ומעלה)
56 ומעלה	28	30.4		38	

ג. לפי מצב משפחתי

סה"כ	זכר	%	נקבה	%	
171	92		79		
נשואים	56	60.9	53	67.1	
רווקים	23	25	7	8.9	
אלמנים	8	8.7	16	20.2	
גרושים	4	4.3	2	2.5	

ד. לפי סיבה (מקרים בולטים)

סה"כ	זכר	%	נקבה	%	
171	92		79		
מחלת רוח או דיכאון	48	52.1	53	67.1	
מחלה גופנית	23	25	7	8.9	
סכסוך בין בעל לאישה	7	7.6	16	20.2	

ה. אמצעים (מקרים בולטים)

סה"כ	זכר	%	נקבה	%	
171	92		79		
תלייה	42	45.7	18	20.2	
הרעלה	22	23.9	16	20.2	
קפיצה	13	14.1	16	20.2	
הצתה עצמית	4	4.3	25	31.7	

רוב רובם של המתאבדים והמתאבדות התאבדו לאחר ששהו יותר משמונה שנים בארץ – נראה שהאתגר של קשיי העלייה והקליטה החזיק אותם בחיים, אך ככל שהתמשכו הקשיים הם הגיעו למצב של ויתור, ייאוש וחוסר מאבק (דרפקין ואחרים, 1974). מנתונים על ארצות המוצא של המתאבדים עולה כי מתוך 798 מתאבדים 177 היו עולים מפולין, 113 מרומניה, 81 ילידי ישראל, 55 מגרמניה ואוסטריה, 52 מעיראק, 44 ממרוקו, 36 מצ'כוסלובקיה, והשאר – מארצות אחרות. בכתבה "הטירוף המדבק", שהתפרסמה בעיתון "העולם הזה" ב־13 בינואר 1960, הובאו מקרים רבים של התאבדויות משפחתיות בקרב יוצאי מרכז אירופה (ראו להלן; על ארצות המוצא וגיל המתאבדים והפוגעים בעצמם מתוך ניסיון להתאבד, ראו בדו"חות "סיבות המוות" שפרסמה הלמ"ס לשנת 1966, עמ' 48–49, ולשנת 1967, עמ' 20–21). בשנת 1967 התאבדו או ניסו להתאבד (לא כולל קורבנות מלחמה) 164 גברים ונשים בני 15 ומעלה, ו־104 מהם היו ילידי אירופה ואמריקה (שם).

מרבית המתאבדים היו גברים עירוניים, ממוצא אירופי, בשנות הארבעים לחייהם ומעלה, ובעיקר משנות השישים לחייהם ומעלה; יש להעיר שבמבנה האוכלוסייה בישראל באותה תקופה, עולי אירופה מייצגים יותר את קבוצות הגיל המבוגרות יותר, וייתכן שזו הסיבה המרכזית לנתונים של מספר המתאבדים הגבוה בגילים אלו. קבוצת מתאבדים גדולה נוספת היו ילידי הארץ בשנות השלושים לחייהם.

המניע העיקרי של ההתאבדויות היה מחלת רוח או דיכאון (60%; ובקרב בעלי השכלה גבוהה – 73%). במחקרם של עטרה קפלן־דינור ומיכאל דייוויס (1959) נבחנו מקרי התאבדות בירושלים, ועולה ממנו שאכן רובם נבעו ממחלות נפש, בעיקר סכיזופרניה, ושרובם התרחשו במוסדות סגורים. לעומת זאת, במחקר אחר טענה קפלן־דינור (1960) שעד שנת 1959 דווקא מצוקה כלכלית הייתה גורם נכבד בניסיונות ההתאבדות של גברים, ושסכסוכים בין בעל לאישה מהווים גורם חשוב בהתאבדויות של נשים. מניע רווח נוסף היה קשור למחלה גופנית כלשהי. בהקשר זה יש להוסיף שאילנה יכימוביץ־ניסנקורן (1968) בדקה את תרבות המתאבדים בתחילת שנות השישים ומצאה כי הסיבות העיקריות להתאבדויות של יוצאי אסיה ואפריקה היו סכסוך משפחתי ואהבה נכזבת.

מצד דרכי הביצוע של ההתאבדויות, רובן נעשו בתלייה (בעיקר גברים), ולאחר מכן הרעלה (בעיקר נשים), שרפה (בעיקר בקרב בני עדות המזרח), יריה, ולבסוף – קפיצה. מסקירת התיאורים השונים של אמצעי ההתאבדות בעיתונות עולים הדפוסים הבאים, אם כי ברור שכמה מהם הומצאו לשם יצירת סנסציה שנועדה למשוך קוראים ולהגביר את המכירות: פתיחת ברז גז בחדר סגור, קפיצה מבניין (מקומה גבוהה), דקירה עצמית בסכין, ירי, שפיכת נפט והצתה עצמית, חיתוך ורידים, כריכת שרוך צבאי סביב הצוואר, קשירת המתאבד לאופניים

והסעת האופניים, בליעת כדורים, טביעה בים, זריקה עצמית מתחת לגלגלי מכונית, חיתוך ורידים בשברי סכין גילוח, תלייה, קפיצה מתחת לגלגלי הרכבת, הטבעה עצמית בבור מים, שתיית חומר ריסוס, קפיצה לאגם, שתיית שילוב של ג׳ין עם חומצה, פיצוץ עצמי בדינמיט, בליעת כדורי רעל, חרקירי, שתיית רעל עכברים, שתיית שמן אתרי, שתיית אקונומיקה וחיתוך הצוואר והידיים, שתיית נפטלין, יריית ברקה, חניקה עצמית, שתיית טרפנטין ואז חיתוך ורידים בסכין גילוח, הטבעה עצמית בחבית מים, בליעת סיכות דוקרניות, והתחשמלות דרך תפיסת חוטי חשמל (ארכיון משטרת ישראל, תיקיית התאבדויות, 1958–1960; וראו גם: שטרסמן־שפירא, 2016). יכימוביץ־ניסנקורן (1968) מצאה שדרכי ההתאבדות העיקריות של יוצאי אסיה ואפריקה היו קפיצה ותלייה, ואילו דרכי הביצוע העיקריות של ילידי הארץ היו הרעלה ותלייה.

93% מבין המתאבדים במחצית הראשונה של שנות השישים היו יהודים, ועונת ההתאבדות המועדפת עליהם הייתה בקיץ, בעיקר בימי החול. 44.7% התאבדו בין השעות 08:00–16:00, ורוב רובם של המתאבדים היו נשואים (דרפקין ואחרים, 1974).

לסיכום פרק זה ניתן לומר שביחס לחלקם באוכלוסייה, מרבית המתאבדים היו ילידי אירופה, ומספרם היה גבוה פי 2.5 ממספר המתאבדים בקרב ילידי אפריקה ואסיה. רוב המתאבדים היו גברים שעלו לארץ לפני קום המדינה או בשנים הראשונות להיווסדה, בני 45 ומעלה, ובעיקר ילידי שני העשורים הראשונים של המאה העשרים ואלה שקדמו להם. הסיבה העיקרית למעשיהם הייתה מחלת נפש או דיכאון. הנתונים הללו מישראל משקפים מגמות עולמיות באותן שנים: גברים התאבדו יותר מנשים; ככל שהגיל עלה כך עלה מספר המתאבדים; אלמנות התאבדו יותר מאלמנים; מעשי ההתאבדות התרחשו בדרך כלל באביב ובתחילת הקיץ; האמצעי השכיח ביותר אצל גברים היה תלייה וחיתוך ורידים, ואצל נשים – הרעלה; דתיים ובעלי משפחות ענפות נטו פחות להתאבד; והסיבות להתאבדות היו מחלה נפשית או יחסים לא טובים עם בני זוג (הלמ״ס, התאבדויות וניסיונות להתאבדות בישראל, 1968–1971, עמ׳ יט; יכימוביץ־ניסנקורן, 1968). כמה חוקרים טענו שהחל משנת 1963 גדל חלקם של עולי ארצות אסיה ואפריקה מבין המתאבדים, ושבאמצע העשור הם היו לפחות מחצית מהם (רימרמן ואמיר, 1971). לפי הלמ״ס (התאבדויות וניסיונות להתאבדות בישראל, 1968–1971, עמ׳ יט–כ), גם באמצע שנות השישים מספרם של עולי אירופה בקרב המתאבדים היה רב.

ברצוני להעיר על הנתונים ועל מהימנותם. ראשית, משטרת ישראל, שעד 1966 הייתה האחראית על איסוף הנתונים ומסירתם למשרד הבריאות וללמ״ס, לא חשפה עד היום את כל החומר שברשותה על שנים אלו. לכן, הנתונים שמוצגים כאן מתארים מגמות, ולאו דווקא

נתונים מוסמכים ומקובלים. לכך יש להוסיף ששם האדם לא צוין בנתונים שהמשטרה העבירה ללמ"ס, ולכן באופן עקרוני יש סיכוי שאותו נתון הופיע כמה פעמים (וראו את הבחנתה של הלמ"ס שהובאה לעיל בנוגע להתאבדויות במחצית הראשונה של שנות השישים).

שנית, נראה שמאמצע שנות השישים ואילך נתוני ההתאבדות היו גבוהים מן הנתונים שהובאו בסטטיסטיקה הרשמית. ניתן לראות זאת על פי התכתבויות של משרד הבריאות, שדחק במוסדות רפואיים לדווח על מקרי התאבדות, בעקבות חששו שהנתונים שנמסרו לו על ידי משטרת ישראל, ולאחר מכן על ידי מוסדות אשפוז, נמוכים מן הנתונים האמיתיים של מספר המתאבדים. קפלן־דינור, שפרסמה את המחקר המדעי־אקדמי הראשון על המתאבדים בישראל, טענה כי המשטרה פרסמה נתונים על התאבדויות רק כאשר היה רקע פלילי למעשה (קפלן־דינור, 1960). כך למשל מלמד גם מקרה שהובא בשאילתות מס' 687 ו־699 לכנסת, ובהן נדרשה המשטרה להסביר את נסיבות מותו של חשוד שנראה כמי שהתאבד בכלא. ההסבר של המשטרה היה שהוא או התאבד או נהרג כשניסה לברוח. מגיש השאילתות, ח"כ ישראל רוקח, ציין כי יותר ויותר עצורים מתאבדים בזמן חקירות משטרתיות, והוסיף שיש להבין מדוע (ארכיון הכנסת, כ-135/2, 13 בפברואר 1957). החל מסוף 1966 חדלה ההתאבדות - ליתר דיוק: ניסיון התאבדות - להיחשב עבירה פלילית, והמשטרה הפסיקה לספק נתונים על התאבדויות. משנה זו קיבל משרד הבריאות את הנתונים ישירות מבתי החולים, מלשכות הבריאות ומן המשטרה, במקרים שהובאו לידיעתה, אולם מוסדות אלו לא תמיד הקפידו לדווח והיה צורך "לנדנד" להם על כך (ארכיון המדינה, גל-2088/5, 21 בדצמבר 1966; הקדמת הלמ"ס להתאבדויות וניסיונות להתאבדות בישראל, 1968-1971).

לסיום פרק זה נביא כאן את דברי חוקר ההתאבדויות ישראל דרפקין:

> סטטיסטיקה פלילית היא בין הקשות להכנה ולעיבוד, בין הפחות בטוחות, ומאידך, בין הבלתי מהימנות ביותר, ולכן חייבים אנו להשתמש בה בזהירות רבה [...] כמו כן עלינו לזכור [...] את "האזור השחור" של הסטטיסטיקה, זאת אומרת, אותו אזור שנוצר על ידי מקרים מפוקפקים [...] שהתבססו על טעויות באבחנה ויכלו על כן להירשם כהתאבדות [...] כל אותם מקרים של אותה קבוצה חשובה ונטולת הצורה של "הסיבות הבלתי מוגדרות" [...] שקשה להחליט אם מדובר ברצח או בהתאבדות [...] [ולכן] בכל הסטטיסטיקה הרשמית מביאים בחשבון רק את מקרי ההתאבדות שאובחנו כהתאבדות אחרי בדיקה משטרתית ורפואית־משפטית (דרפקין, 1966, עמ' 62-64).

גם יהודה רימרמן ומנחם אמיר התייחסו לכך באופן דומה: "במקרים בלתי טבעיים של מוות לא תמיד ניתן להבחין בין מוות שנגרם כתוצאה מהתאבדות לבין מוות שנגרם מסיבות אחרות [...] בנוסף יש לזכור כי עד סוף שנת 1966 היה ניסיון להתאבד עבירה על החוק, דבר שבוודאי גרם להעלמת רישום מקרים רבים מעיני הציבור מתוך רצון למנוע אי־נעימויות ותגובות חברתיות בלתי רציונליות" (רימרמן ואמיר, 1971, עמ' 58). עם זאת, נעמה רותם, ראש תחום בריאות ותנועה טבעית בלמ"ס, כתבה לי במכתב אישי (12 במאי 2013) שאין יסוד לפקפק במהימנות הנתונים מאותן שנים:

> גם אז, כמו היום, מקרים של פטירות מסיבות חיצוניות, כלומר לא ממחלות, הועברו לבדיקה במכון לרפואה משפטית, והודעות הפטירה במקרים אלו הוצאו על ידי המכון. ידוע כי באותן שנים הודעות אלו מולאו בצורה טובה ומהימנה והיה בהן פירוט של נסיבות הפטירה, ולכן איכות הנתונים של פטירות מסיבות חיצוניות, כולל התאבדויות, הייתה יחסית טובה. היום, דרך אגב, המצב אינו כזה ואנו מתקנים במידת האפשר את סיבות המוות בעיקר כשמדובר בסיבות חיצוניות, אך באותן שנים לא נעשה להן תיקון. אין באפשרותנו כמובן להעריך היום עד כמה הרישום של התאבדויות בהודעות הפטירה היה מלא באותן שנים, אך יש יסוד להניח שהיה יחסית גבוה ושיקף בקירוב טוב את מספר המתאבדים.

התקבלות מעשי ההתאבדות בציבוריות הישראלית

בעמודים הבאים יובאו תיאורים רבים של דרכי ומקרי התאבדות כפי שהובאו בעיתונות. במקור נחשפו המתאבדים בשמם המלא, אך מתוך הדאגה לצנעת הפרט לא פרסמתי את שמותיהם אלא השארתי מקום ריק המסומן כך: [...]. הדיונים בנושא התקיימו בעיקר מעל דפי העיתונות. השתמשתי מעט גם בתיקים ממשלתיים מארכיון המדינה וארכיון המשטרה, אולם לאור שיקולים של צנעת הפרט והצנזורה לא ניתן לחקור את הנושא לעומק על ידי שימוש נרחב בארכיונים ממשלתיים כגון תיקי משרד הבריאות או ארכיון המשטרה. לכן, הדיון להלן מתבסס על ניתוח כתבות מן העיתונות - בהמשך המאמר אעמוד על מגבלותיו - ועל כמה מאמרים מן העיתונות הרפואית־מקצועית. פן מעניין של תפיסת ההתאבדות בחברה הישראלית, שלא יידון כאן, הציגה רחל האריס, שהראתה את היחס למתאבדים ולהתאבדויות בספרות הישראלית. מחקרה הצביע על מרכזיות מעשי ההתאבדות

בספרות בשנות החמישים ובתחילת שנות השישים (Harris, 2014, pp. 5–37), עובדה התואמת גם את הנתונים שהובאו לעיל.

מבחינת החוק, עד שנת 1966 נחשבה ההתאבדות לפשע פלילי בישראל. בפקודת החוק הפלילי משנת 1936 (סע׳ 225) נאמר: ״כל המנסה להרוג את עצמו יאשם בעוון״, ואף נקבעו עונשי מאסר עד עשרים שנה לאלו שינסו להתאבד ולאלו שישדלו אותם לעשות זאת, וכן למסייעים ולמייעצים להם. בשנת 1966 התקבלה הצעת התיקון לפקודת החוק הפלילי, והיא ביטלה את הסעיף ״כל המנסה להרוג את עצמו יאשם בעוון״ (להרחבה על הוויכוחים הרבים בכנסת סביב הנושא, ראו: שטרסמן־שפירא, 2016).

ביטוי הדאגה הראשון לנוכח העלייה במספר המתאבדים בסוף שנות החמישים פורסם ב־1957 במאמר בכתב העת ״הפרקליט״, אשר ניסה לעמוד על ההשלכות המשפטיות והפיננסיות של המעשה. יוסף נדבה (1957) בדק את יחס בתי המשפט לטיפול בדיני ביטוח חיים בהקשר להתאבדות, וטען בין היתר שיש לתת את הדעת על המצב המשפטי שנוצר בעקבות מעשי ההתאבדות המתרבים והולכים. החלטת ועדת העורכים של העיתונות הישראלית לנסות ולהעניק חשיפה נמוכה יותר למקרי התאבדות, או לפחות לתארם בשפה קיצונית פחות, מבטאת אף היא את דאגת אליטות התקשורת לנעשה בחברה הישראלית (בשן, 1959; שטרסמן־שפירא, 2016; וראו גם: ״לריסון ההשתוללות״, שערים, 3 בינואר 1960; הארץ, 12 בפברואר 1960). גם נשיא בית המשפט העליון, יצחק אולשן, התייחס לתפקיד העיתונות בנאומו בפתיחת בית הפרקליט בתל אביב בשנת 1960, וטען כי דיווחי העיתונים משפיעים על התגברות ניסיונות ההתאבדות ומעשי ההתאבדות בפועל.

בשנת 1959 פרסמו ראשי האגודה לקידום בריאות הנפש, ד״ר לואיס מילר וד״ר אברהם ויינברג, הצהרה שבה הביעו דאגה מן העלייה העונתית במספר המתאבדים, וקראו לפיתוח רגישות ציבורית רבה יותר לאנשים בודדים וחלשים. כמו כן, הם קראו לרשויות הממשלה ״להקים רשת סבוכה של אגודות ציבוריות ותחנות לייעוץ ולטיפול נפשי שיגישו סעד נפשי בדרך המכבדת את מקבליה״. האגודות והתחנות שהיו צריכות לקום בכל נקודת יישוב בארץ היו אמורות להיעזר ״באגודות הציבוריות הקיימות שיעשו אף הן לחילוץ האדם הנפגע מבדידותו ולהדרכתו״. לטענתם, מרבית המתאבדים הם עולים שבאו למדינה שבה אורח החיים הוא מערבי, ה״המצטיין בשינויים חברתיים מהירים, בניידות (מוביליות) גדולה, במתח רב ובבדידות גדולה״ (ינאי, 1959). בהקשר זה יש להעיר שהתאבדות בעקבות בדידות אינה מאפיינת רק את התקופה הנידונה, ושעוד קודם לכן דווח על צעירים שהתאבדו מבדידות. ״בדידות״ נחשבה גם מילת קוד לבדידות מינית, קרי צעירים ללא בנות זוג שיספקו מענה לצרכיהם המיניים, ולכן הם מצאו פורקן בבתי זונות, וכמה מהם אף התאבדו – בפמפלט

"בקשר לבעיה חברתית כאובה" קראה חבורת נוער ששמה "חבורת נוער מתלבט" לתת את הדעת על מעמדם של הזונות ועל התוצאות העגומות של מעשי צעירים שהולכים לבתי זונות, בין השאר בעקבות מקרה של צעיר בן 19 שהתאבד לאחר שביצע מעשה מגונה בזונה (ארכיון הכנסת, כ-589/6, אוקטובר 1959).[3]

בתקופת הפרסומים הללו הגיע מספר המתאבדים לשיא. בעיתונים "קול העם" ו"דבר" דווח על גל התאבדויות בתל אביב בתקופת ראש השנה תשי"ט ובחודש שלאחר מכן, ותיאורי ההתאבדויות שפורסמו בעיתונות היו קשים: "פקיד ממשלתי הכניס חומר נפץ מרסק לפיו [...] אישה מגבעתיים ביצעה בגופה חרקירי"; סטודנט קפץ אל מותו מבית מר־חיים, מול הכנסת; "אֵם ירושלמית שהסתגרותו של בנה בן העשרים בחדרו במשך כמה שעות החלה להדאיג אותה פרצה את הדלת וגילתה אותו תלוי וחוט חשמל סביב צווארו"; "התאבד בתלייה [...] אחד ממנהלי המשביר המרכזי התאבד בעקבות אי־סדרים. הוא מתגורר לבדו ויש לו שני בנים, אחד מהם קצין משטרה"; "התאבד [...] בן 28 שומר בגן החיות בירושלים. שחט את עצמו בסכין. כנראה היה בדיכאון. השתחרר מהצבא בשל סיבות בריאותיות. היה בעל השכלה רחבה"; "פועל התפחם [...] בעלותו על עמוד חשמל"; "עובד ניקיון התאבד [...] תקע את ראשו בחבית מים"; "שלושה מקרי התאבדות בתל אביב יפו [...] התאבד על ידי בליעת סיכות דוקרניות [...] הצתה עצמית [...] הרקע לכל ההתאבדויות דיכאון נפשי"; "התאבדה בקפיצה מקומה שלישית"; "גב' [...] השאירה מכתב בגרמנית וכתבה כי מאסה בחייה"; "גבר ואישה [...] איבדו עצמם לדעת, לאחר שלא יכלו לעמוד מול דעת הקהל שהוקמה נגדם על שניהלו מקום מפגש" (קול העם, 18 בספטמבר 1958; דבר, 9 במרץ 1958; שם, 4 בנובמבר 1958; ידיעות אחרונות, 5 בדצמבר 1958; שם, 14 בדצמבר 1958; שם, 18 בדצמבר 1958; הצופה, 26 באוגוסט 1957; שם, 7 במאי 1958; שם, 19 באוגוסט 1958; שם, 28 במאי 1958; חרות, 6 בפברואר 1959).

גם לדיוני הכנסת הגיעו התיאורים המצמררים: מר [...] ישב בלשכת הסעד באשקלון, לאחר שהגיע אליה כדי לשלם חוב. הוא שתה חומצת מלח מתוך בקבוק שהביא מביתו, ונפטר בדרך לבית החולים. הוא הראה סימנים של דיכאון נפשי. לא ברור אם שתה את החומצה מתוך כוונה להתאבד, או שמא לא ידע מה מכיל הבקבוק. הוא היה צורף והשתמש בחומצת מלח בעבודה. כנראה התבלבל ולקח מהבית בקבוק חומצה במקום מים (דברי הכנסת, ישיבה 403 של הכנסת השלישית, 3 בפברואר 1958, עמ' 784).

באותו דיון הוצג גם הרקע למעשה: מר [...] נמצא בטיפול אינטנסיבי של לשכת הסעד מזה שנים. היה בן 70 במותו. אשתו עיוורת. יש לו שני בנים – [...] בן 42, חולה במחלת רוח ומפחד לצאת מן הבית; ו[...] בן 40, נשוי, אב לשני בנים ועובד קבוע. שתי בנותיו הנשואות

עזבו את העיר. בשל גשמים קשים הועברו מביתם לשיכון חדש (דברי הכנסת, שם). בהקשר זה יש להוסיף שבאשקלון התרחשו בסוף שנות החמישים ובתחילת שנות השישים מספר רב יחסית של מקרי התאבדות ושל ניסיונות התאבדות. בשנת 1962 הגיע מספר המתאבדים בעיר לשיא: שישה התאבדו באותה שנה, רובם עולים חדשים מארצות אסיה ואפריקה (לפיד, 1962). כמו כן, חשוב להדגיש שאומנם נראה שהשיח על ההתאבדויות התעצם בתחילת העשור השני של מדינת ישראל, אבל הקשר בין האירועים האקטואליים שהתרחשו באותן שנים ובין השיח עליהם הוא קשר מורכב, ולא נוכל לעמוד על טיבו כאן.

אחד המאפיינים של גל ההתאבדויות בשנות השישים היה התאבדויות משפחתיות. בחצור התאבד צעיר, ואחותו ניסתה לשלוח יד בנפשה לאחר שאב המשפחה לקה בליבו ומת (שער לקורא החדש, 24 ביוני 1965). במושב רמות השבים התאבדה משפחה מעולי גרמניה: אבי המשפחה, אשתו (כנראה חולת נפש) ובתם שלחו יד בנפשם. השמועות טענו כי מצבה המידרדר של אשתו והסתבכות כספית תרמו לאסון. בכתבתו של אורי אבנרי בעיתון "העולם הזה", שבו דווח המקרה, צוינו מקרי התאבדות נוספים במרכז הארץ אך בעלי אופי שונה – במקרים אלו רצח אב המשפחה את בני משפחתו והתאבד לאחר מכן. כל המקרים הללו אירעו למשפחות עולים ממרכז אירופה. אבנרי המשיך וטען שבעקבות המקרים "נאלצו קציני צבא רבים בצהלה ובנווה מגן להוציא כלי נשק מבתיהם בנוכחות ילדיהם כדי להרגיעם", וכן ש"אנשי מקצוע טוענים כי נדרש חשבון נפש וניתוח חיי הנפש של הציבור בארץ לשם חיזוק מערכת העצבים המעורערת של הציבור" (אבנרי, 1960; וראו גם: דיסנצ'יק, 1960). בהקשר להתאבדויות משפחתיות נכתב במקום אחר כך:

> מקרי התאבדויות אלו של אב שרצח את משפחתו שונים זה מזה. מקרה משפחת [...] מראה מקרה פסיכו־חולני מוחלט. איש קשה שעמד להתגרש, נדון ל־6 חודשי מאסר על חבלה באשתו, מעשה מגונה בילד ומשכב זכר עם ילד. המשטרה לא התערבה בכל המקרים הללו זולת אם בעל מכה את אשתו. היא גם לא מתערבת אם האישה הופכת את הבית לשדה קרב, שופכת ביב שופכין על הרצפה. לו היא הייתה מתערבת היה הפסיכופט מוצא עצמו בבית חולים. [מר ...] שרצח את משפחתו והתאבד לאחר שהאשימו אותו במעילה ולא נתנו לו להיכנס למחסן הסחורות בו עבד 25 שנה, אדם ישר ונקי כפיים שדמו נסער עד לכדי טירוף בשלל החשש שהעלו נגדו (ע'מר, 1960, עמ' 34–36).

מאפיין נוסף של גל ההתאבדויות היו התיאורים הקשים והאכזריים שהובאו בעיתונות. עד תחילת העשור נטתה העיתונות הישראלית בדיווחיה על מקרי התאבדות להביא תיאורים מזעזעים של המקרים, לדוגמה: "בת 32 מבית העולים רעננה, שפכה הלילה בחצות נפט על בגדיה והציתה את עצמה"; "התאבדה בהצתה [...] בת 27 מעולי תימן ביוקנעם, התאבדה אתמול בבוקר בהצתה. היא טבלה את בגדיה בנפט והדליקה אותם [...] לדעת משטרת עפולה התאבדה האשה בשל סכסוך משפחתי" (שטרסמן־שפירא, 2016, עמ' 185).

כמובן, התופעה לא הייתה ייחודית רק בנוף העיתונות המקומית. בעיתונות העולם המערבי, בעיקר מאמצע המאה ה־19 ועד אמצע המאה העשרים, סצנות התאבדות אכזריות נחשבו תמיד כידיעות ש"מוכרות" יותר, והעורכים נטו להוסיף כמה שיותר "דם" לתיאורים שלהם, שלעיתים היו בנליים לחלוטין. כך ציינה בהקשר זה חוקרת התקשורת טל שטרסמן־שפירא:

> מהמילה התאבדות עולה ריח של סנסציה, בעיקר אם היא מופיעה ככותרת בראש עמוד חדשות. היא מעוררת אצל הקורא רגשות חזקים של אימה, סלידה וסקרנות. פרסום סנסציות מעלה את מכירת העיתונים [...] מוות בהתאבדות נחשב לאירוע חדשותי. הקורא סקרן לדעת מה הוביל להתאבדות או מה גרם לה, בהיותה אקט שקורא תיגר על היחס הרגיל שלנו לחיים (שטרסמן־שפירא, 2016, עמ' 155).

האם בסוף שנות החמישים היה קשר בין "הפאניקה המוסרית" שהפיצו העיתונים ובין העלייה במספר מקרי ההתאבדות? שטרסמן־שפירא הראתה במחקרה בצורה חד־משמעית שלא כל מקרי ההתאבדות וניסיונות ההתאבדות בתחילת שנות השישים פורסמו בעיתונים. הסיבה לכך נעוצה כנראה בהחלטת ועדת העורכים של העיתונות משנת 1960 שלא לפרסם מקרי התאבדות. כיוון שגם לא הייתה כאמור התאמה מלאה בין נתוני המשטרה ובין נתוני הלמ"ס – אף על פי שדו"חות הלמ"ס היו מבוססים על נתונים שהתקבלו מן המשטרה – ברור שמספר המתאבדים היה גבוה יותר מזה שדווח בעיתונות (הלמ"ס, התאבדויות וניסיונות להתאבד בישראל, 1960–1966, עמ' ט). שטרסמן־שפירא קבעה שלכמות הפרסומים לא הייתה כל השפעה בפועל על כמות ההתאבדויות וניסיונות ההתאבדות: לפי נתוני המשטרה המצוטטים בעבודתה, דווקא בשנת 1961, שבה כמות הפרסומים הייתה הקטנה ביותר, נרשמה עלייה במספר ההתאבדויות, ובשנת 1962 הייתה קפיצה ניכרת בכמות ניסיונות ההתאבדות. "אם מטרת ההחלטה [של ועדת עורכי העיתונות]", כתבה שטרסמן־שפירא, "היתה לתרום לירידה בכמות ההתאבדויות וניסיונות ההתאבדות – הרי שהיא נכשלה" (שטרסמן־שפירא, 2016, עמ' 274).

האם ניתן להבחין בתבניות ובדפוסים קבועים של דרכי ההתאבדות? בפרק הקודם הצגנו, עם הסתייגויות מסוימות, פרופיל תרבותי של המתאבדים בעשור השני. פרופיל זה נוצר בעזרת מחקרים שנעשו בסוף שנות החמישים ובעיקר במהלך שנות השישים, כשהחלו להשתכלל שיטות החקירה והדיווחים על ההתאבדויות. בדרך זו אפשר לגבש מסקנות גם בנוגע לדפוסי ההתאבדויות. עד תחילת שנות השישים פרסמה העיתונות, בין היתר בעקבות דיווחים סנסציוניים של המשטרה ולאור רצון העורכים למכור כמה שיותר עיתונים, תיאורי התאבדויות מכל הבא ליד. כפי שהראנו לעיל, לא הייתה הקפדה על צנעת הפרט או על הימנעות מלתאר תיאורים פיזיים. השילוב בין הדמיון הפורה והיצירתי של המתאבדים, של העיתונאי המדווח (או הממציא) ושל המשטרה הניבו כאמור לעיל תיאורים של דרכי התאבדויות מזעזעות: שתיית נפטלין ונפט, דקירה ואף דרכים איומות כגון שילוב ג׳ין עם חומצה (שטרסמן־שפירא, 2016). החלטת ועדת העורכים משנת 1960 שלא להבליט את אכזריות המעשים, ובמקרים מסוימים אף שלא לפרסמם כלל, אומנם לא בוצעה במלואה, כפי שהראתה שטרסמן־שפירא במחקרה, אך מתחילת העשור הייתה לה השפעתה ניכרת בהתמתנות תיאורי פרטי המעשים ואכזריותם.

ניתן להבחין בארבעה מאפיינים של תפיסת מעשי ההתאבדות בעשור השני, כפי שבאו לידי ביטוי בעיתונות ובחקירות המשטרה:

א. הפניקה שעוררו המעשים בציבור עם התגברותם בסוף שנות החמישים, בעיקר סביב התאבדות קולקטיבית. תופעה זו רווחה בעיקר בסוף העשור הראשון ובתחילת העשור השני של המדינה.

ב. תשומת הלב שניתנה למתאבדים בעלי פרופיל תרבותי ייחודי, כגון קציני צבא ויוצאי מחנות השמדה.

ג. אתרי ההתאבדות כמסמני המודרניזציה הישראלית: בניינים גבוהים, פסי רכבת ומכוניות.

ד. הקשר בין המעשים לעלייה ברמת החיים ולעיסוק ההולך וגובר בהנאות החיים באמצע שנות השישים.

בשנים 1959–1960 התמלאו העיתונים בסיפורי התאבדויות של יחידים ושל משפחות שהתאבדו בצוותא. הטענה הרווחת הייתה ש״התאבדות קולקטיבית מדווחת על חייה של ארץ הרבה יותר מכל מיני סטטיסטיקות ועלוני הסברה״, ש״בארץ הזו אנשים אינם מאושרים״ ושגל ההתאבדויות מעיד על ״חלודה שעלתה על הברגים״ ועל הסתאבות המדינה. העיתונות, שליבתה את גל ההתאבדויות המשפחתיות, דיווחה ללא הרף על הקשיים האישיים והכלכליים

של אבות המשפחה, והציעה לציבור לשים לב לכל התנהגות יוצאת דופן של שכניהם (אורי קיסרי, "התאבדויות קולקטיביות", מעריב, 15 בינואר 1960; "אגב טירוף", הצופה, 10 בינואר 1960; "לריסון ההשתוללות", שערים, 3 בינואר 1960; "תאוה נתעבת", קול העם, 12 בפברואר 1960; "עצבים מעורערים או פסיכוזה מסוכנת", שערים, 12 בינואר 1960; וראו גם: שטרסמן־שפירא, 2016, עמ' 248).

לצד דיווחים אלו החלו להופיע בעיתונות יותר ויותר דיווחים על התאבדויות של קצינים בדרגות גבוהות ושל ניצולי שואה, חלקם בעקבות דיכאון נפשי משוער, בעיות כלכליות או קשיי קליטה בחברה האזרחית. תופעות אלו הפנו את תשומת הלב הציבורית לתופעת המתאבדים משכבות חברתיות גבוהות יחסית, בעלי היסטוריה של הצלחה ויוקרה חברתית. הניגוד בין סיפור הצלחה או גבורה צבאית ובין סוד "אפל מן העבר" (מחנה השמדה, או קליטה קשה בישראל בתחילת דרכו של המתאבד) – ריתק את העיתונאים. ראו לדוגמה: "התאבד אל"מ [...] על חוף ימה של הרצליה בגלל דיכאון" (מעריב, 19 בדצמבר 1966); "רב־סרן [...] שילם בחייו בעד שמה הטוב של ישראל. התאבד כי לא יכל לשאת את הבושה של מעילת אשתו בכספי ביטוח" (מעריב, 9 במרץ 1964; וראו גם: ריבליס, 1962; "מכתבים אל העורך", הבוקר, 11 במרץ 1964). גם הפרשה של ניצול אושוויץ שכנראה רצח כמה אנשים ואחר כך התאבד ריתקה את העיתונות בשנת 1964 ("מבוקר עד בוקר", הבוקר, 1 ביוני 1964; "נתגלתה גופת [...]", דבר, 1 ביוני 1964; "המחיצה הגבוהה", על המשמר, 16 ביוני 1964).

מאפיין נוסף של סיפורי ההתאבדויות הייתה הנטייה להבליט קפיצה מבניינים גבוהים, למשל מלון הילטון או מגדל שלום, שסימלו את ההצלחה העירונית הישראלית, או התאבדויות תחת גלגלי רכבת או מכונית נוסעת, אף הם מאפיינים בני התקופה של המודרניזציה הישראלית המואצת, שאומנם הביאה את ישראל להשגת רמה טכנולוגית אירופית, אך ישראלים רבים שילמו על כך מחיר יקר. ראו לדוגמה: "גבר בשנות הארבעים התאבד ביום ו' לפני הצהריים במלון הילטון שנחנך זה עתה. המתאבד הגיע למלון וביקש חדר בקומה גבוהה ככל היותר. משהגיע לקומה השישית זינק כלפי מטה" (קול העם, 19 בספטמבר 1965); "קבלן התאבד בקפיצה מבניין עיריית נהריה" (על המשמר, 11 במאי 1967); "גבר בן 56 מרמלה, התאבד בקפיצה אל מתחת לגלגלי רכבת הנוסעים בין רמלה ולוד" (מעריב, 3 באוגוסט 1966).

ולבסוף, העלייה ברמת החיים והנהנתנות המוסרית של המעמד הבינוני בשנות השישים, שלוותה כמובן גם בהסתבכויות כלכליות ובשערוריות מיניות ומשפחתיות, הובילה לכמה מעשי התאבדות. כאן ייצגו סיפורי ההתאבדויות את המחיר המוסרי שגובה ההצלחה החומרית: "חשוד בגניבה [של דברי הלבשה] התאבד לעיני שוטרים שבאו לעצרו" (הצופה, 5 במרץ 1967); "בפרשת השחיתות החדשה במפעלי בשר חיפה התאבד אחד החשודים" ("יומן המדינה", חרות,

14 באוגוסט 1962); "הסתבך כספית עקב קניית מכונה חדשה לבית המלאכה שלו" ("[...] לא התאבד בגללנו", דבר, 6 בנובמבר 1966); "זוג שנקלע לקשיים כספיים והתאבד. לא יכלו לשאת בעול החיים המודרניים. מצבם היה בדרך כלל טוב. הניכור בחברה הישראלית הולך וגדל" ("הזוג שהתאבד לאחרונה בבית זית", הצופה, 7 באוגוסט 1966; וראו גם: קיסרי, 1960; "הבשר, הבצק והשימורים", מעריב, 4 ביוני 1964).

אחת הסיבות הבולטות שהוזכרו להתאבדויות הייתה שחרור מוקדם מבתי חולים לחולי נפש. בדיון בוועדת הכנסת לשירותים ציבוריים נמסר שמקרי התאבדות רבים אינם מפורסמים מחשש להשפעה רעה: חברת הכנסת אסתר וילנסקה טענה שכל השחרורים מן המוסדות לחולי נפש מוצדקים, ושבמקרים רבים הם נעשים בגלל מחסור במיטות. החולים המשוחררים אינם מוצאים את עצמם מחוץ למוסד, וחלקם אף מתאבדים (ראו גם את ההצעה לסדר היום של חברת הכנסת וילנסקה בעניין מצב אשפוז חולי נפש, בארכיון המדינה, כ-132/7, פרוטוקול מס׳ 15 של ועדת השירותים הציבוריים בכנסת החמישית, 16 בינואר 1962). בהתאם להחלטה שאין מפרסמים מקרי התאבדות מחשש שהם ישפיעו לרעה על הנוער או על חולים אחרים, נוצרו מצבים שבהם הסתובבו אנשים כאלה באופן חופשי וסיכנו את חייהם ואת חיי בני משפחותיהם (היילברונר, 2018).

בסוף שנות החמישים הגיע מספר מעשי ההתאבדויות לשיא, בהשוואה לשנים קודמות, אך במהלך שנות השישים הלך גל ההתאבדויות ודעך. בשנת 1966, כשהמתחים החברתיים, הכלכליים והביטחוניים הגיעו לשיא ששנים רבות לא נראה כמוהו, מספר ההתאבדויות היה הנמוך ביותר מאז קום המדינה. ייתכן שבהתאם לתיאוריות של דורקהיים, הסיבות לכך קשורות לדחיית ההחלטה להתאבד לתקופות שקטות יותר ומתוחות פחות, ובלשונו של ישראל אורון, בהשפעת דורקהיים: "ככל שהאיום החיצוני על החברה עמוק וקיומי, כך עולה הסיכוי שיותר ויותר מתאבדים פוטנציאליים יהרהרו בפתרון לתאלי [כך במקור] למצוקתם הנושנה, אך יבצעוהו רק בחלוף האיום" (אורון, 2003, עמ׳ 701). יש גם להתחשב בכך שאולי חלק מן ההתאבדויות לא דווחו: כאמור, בעקבות החוק שביטל את סיווג ניסיון ההתאבדות כמעשה פלילי, הפסיקה המשטרה לדווח על רוב מקרי ההתאבדות, ובעקבותיו הוטלה חובת הדיווח על המוסדות הרפואיים, שלפחות בשנת 1967 לא הקפידו על דיווח מלא, כפי שטען ה"ש הלוי, סגן המנהל הכללי של משרד הבריאות באותן שנים (ארכיון המדינה, גל-2088/5, 22 במאי 1967; שם, 20 ביוני 1967).

דיון: סיבות אפשריות להתאבדויות ונסיבותיהן בעשור השני של מדינת ישראל

לפני שאפתח בדיון קצר מנקודת מבט סוציולוגית ותרבותית על הסיבות האפשריות למקרי ההתאבדות שתוארו לעיל, אעיר הערה כללית. כפי שציינתי במבוא, למרות השפעתו הרבה של מודל האינטגרציה שפיתח אמיל דורקהיים על מדעי החברה והתרבות, הסיבות להתאבדויות ונסיבותיהן עדיין לוטות בערפל. הדעות שאביא כאן הן השערות של בני התקופה בישראל ולא הסבר מוסמך ומקובל, ולכן יש להתייחס אליהן בזהירות (Wray, 2011). ההסברים האפשריים למעשים כפי שהם מוצגים במאמר זה חוסים תחת צילו של השיח סביב גישתו של דורקהיים: מקומו של המתאבד בחברה, כיצד התרבות מעניקה משמעות להתאבדות, כיצד אורח החיים של אנשים בחברה נתונה יוצר תנאים שיכולים לעודד התאבדות, וכיצד לחצי המודרניות יכולים בתנאים מסוימים לעודד חשיבה ורצון לשים קץ לחיים (Douglas, 1967; Lester, 1922; Sennett, 2006).

הדיון הזהיר להלן יתנהל ברוח קריאתם של ג׳ק דאגלס (Douglas, 1967) ומריציו ברבגלי (Barbagli, 2016) לבחון מקרי התאבדות מנקודת מבט סוציולוגית ותרבותית: האם היו תנאים תרבותיים מסוימים בחברה הישראלית באותן שנים שהעניקו הסבר לסיבות להתאבדות? כיצד אורח החיים של הישראלים בעשור השני יצר תנאים שיכולים לעודד התאבדות (Kimmerling, 1974)? וכיצד הרקע המשפחתי וסביבתו של המתאבד עודדו מחשבות על התאבדויות, וכן את ביצוען בפועל? להלן נציע שלוש תשובות אפשריות לשאלות אלו.

הקשר בין תהליכי מודרניזציה מהירים להתאבדות

אני מבקש להפנות את תשומת הלב לגישה המקובלת במחקר ההיסטורי כבר שנים רבות, הרואה באובדנות תגובה למודרניות מואצת (Martynkewicz, 2013; Murat, 2015; Schaffner, 2016). רבים סוברים שהעשור השני של מדינת ישראל מסמן את תחילת עידן המודרניות המאוחרת בישראל ואת שיאו של המודרניזם הישראלי (בן רפאל ואחרים, 2006; היילברונר, 2010, 2017, 2018; קרמפף, 2015; שיינבלט, 2017). סיום תקופת הצנע; הגדלת ההיצע הטכנולוגי בשוק הפרטי והציבורי; הפתיחות הרבה יותר לתרבויות אחרות; השקט הביטחוני; השתפרות המצב הכלכלי; העיור המואץ, שבא לידי ביטוי בהקמה מסיבית של שיכונים ובפינוי אוכלוסיות שלמות לתוכם; התסיסה התרבותית בהשפעת המערב; והתפתחות ההשכלה הגבוהה – כל אלו הם כמה מן הביטויים של המודרניות הישראלית. האם הם הביאו חברים בקבוצות מסוימות לידי תשישות נפשית שהובילה חלק מהם לנסות להתאבד, ואף להגשים ניסיונות אלו?

אפשר להבהיר את הנקודה הזאת בעזרת כמה דוגמאות שכבר הוצגו לעיל ובעזרת כמה דוגמאות נוספות שיוצגו להלן (להרחבה על הקשר בין מודרניזציה מואצת לבעיות נפשיות ותחושות אובדניות, ראו: היילברונר, 2017). רופא קופת החולים ה׳ בן ברוך מצא בעלייה הניכרת במספר חולי הנפש בתחילת העשור השני של המדינה את עקבות ההקלה הכלכלית בתנאי חייהם של האזרחים, ולטענתו "יש להניח שעליית רמת החיים בארצנו גורמת לכך שאזרחים רבים אשר רווחיהם קטנים והם רוצים להגיע לתנאי חיים יותר נוחים [...] נכנסים למעגל של התחייבויות [...] שמביאים למתח נפשי [...] שלעיתים מוביל למעשים חמורים [...] כל זאת תוצאה של החיים המודרניים" (בן ברוך, 1960, עמ׳ 71, 75). הפסיכולוגית נעמי להמן תיארה רווק חולה יליד אירופה בן 22 שניסה להתאבד: "אינטלקט שמור לחלוטין [...] מורה למוסיקה. גילה סימנים פסיכוטיים מובהקים [כ]תוצאה של לחץ עבודה, נסיעות לימודים והכורח להסתדר בהכנסות מצומצמות למרות דחף לקניות [...] בנוסף על רקע מתיחויות על רקע מיני הוא חש מגורה רוב הזמן [...] לא יכול לעמוד בלחץ" (ארכיון המדינה, גל-61063/8, 22 ביולי 1959).

את ישראל המודרנית, זו הלחוצה, הרעשנית והעצבנית בעשור השני שלה, אפשר לתאר כ"חברה בעומס יתר". עומס זה היה לא פעם נושא לסקירות ולפרסומים של כתבי עת לרפואה ושל ירחונים המוקדשים לסוגיות חברה ומוסר, ובהם הביעו רופאים את חששם כי אורח חיים לחוץ זה ייצור בעיות נפשיות ניכרות ותחושות אובדניות. לדוגמה (אחת מני רבות), בירחון הסתדרות הפקידים תיאר רופא (ללא ציון שמו) את העייפות הרבה של עובדים במוסד בנקאי: "יותר ויותר עובדים מתלוננים על תשישות מלחץ העבודה" (שורות: ירחון פקידי ישראל, גיליון 22, 1959, עמ׳ 211), ומומחה לענייני עבודה ציין: "עייפות הנה מסימני הזמן ומקורה בעבודה בשיטת הסרט הנע וחשיפה לתנאי חיים מודרניים" (פקר, 1958, עמ׳ 146–147); הוא אף ציין (שם) שלרעש יש השפעה שלילית על העצבים, ושהחברה הישראלית מלאה ברעש: "דיבור בקול רם [...] פתיחת מקלט הרדיו בקולניות בשעות מנוחה". גם היסטוריונים בני זמננו היטיבו לתאר את הקשר בין רעש ממכונות ובין עצבנות, תשישות נפשית ואף התאבדות (ג׳אן, 2011; Mansell, 2016; וראו גם את דבריו של העיתונאי אורי אבנרי (1960), שהובאו כפתיח למאמר זה).

התאבדות אגואיסטית

על פי דורקהיים, התאבדות אגואיסטית מתרחשת כאשר הלכידות החברתית נמוכה, והאדם אינו מרגיש חלק מחוג משפחתו וחבריו ואינו מרגיש מחויבות לאחרים. סיבות אישיות, הקשורות ליחסים בין־אישיים, לגירושין במשפחה וללחצים במקומות העבודה ובחיי הפרט, מילאו מאז ומתמיד תפקיד מרכזי בבחירתו של אדם ליטול את חייו בידיו. בתיאורים השונים שהובאו לעיל הוזכרו מקרי התאבדות שנבעו מבדידות, מלחצי החיים, מאהבה נכזבת, מפיטורים ומדיכאון.

העשור השני המשיך ביתר שאת תהליך שהחל כבר בשנות החמישים, ובו נעלמה תחושת הקהילתיות והלכידות החברתית, והחברה נעשתה אינדיבידואלית יותר ופחות מחויבת לזולת. אורית רוזין (1998, עמ׳ 11–12) כתבה שניתן לזהות תופעות של אינדיבידואליות כבר בתחילת שנות החמישים, אך רק בעשור השני היה לאינדיבידואליות הזאת ביטוי אידיאולוגי מגובש. דוגמה אחת לכך הוא "חוג הבודדים" – התארגנויות של אנשים בודדים (ללא בני או בנות זוג), בעלי מקצועות חופשיים, שנפגשו בעיקר בימי שישי בערב; יש להעיר שבעיני החברה הישראלית באותה תקופה הם עדיין נחשבו יוצאי דופן (על המשמר, 30 בספטמבר 1965).

המצב הישראלי הייחודי בעשור השני

בעשור השני של מדינת ישראל היה אפשר לזהות הפחתה במצוקה הקיומית הקולקטיבית, לפחות בהשוואה לעשור הראשון. לעיל ראינו כי מרבית המתאבדים בעשור זה היו מבוגרים שעלו מאירופה, או ילידי הארץ ממוצא אירופי, בני 30–40 (משטרת ישראל, דו"ח שנתי לשנת 1958, עמ׳ 78–80). יש לשער כי רוב המתאבדים הללו חוו את מוראות השואה בצורות שונות, ובלי ספק הם הרהרו לא פעם באותן שנים על התאבדות, ובחלוף האיום הקיומי, הביטחוני והכלכלי בעשור השני הם הצליחו להגשים את משאלותיהם, מן הסתם בעקבות טרגדיה או אירוע קשה שעוררו את נטיית ההתאבדות שלהם.

היבט נוסף של הסבר זה קשור למורשת המתחים הביטחוניים מאז שנות הארבעים, שכן אפשר להניח שרבים מילידי הארץ חוו גם את המתח הקיומי המקומי החל משנים אלו: האיום הערבי, סכנת הפלישה הגרמנית, תקופת המחתרות, מלחמת העצמאות והמתח הביטחוני שנמשך לפחות עד מלחמת סיני. ייתכן שהרגיעה היחסית בעשור השני, בחלוף האיומים הצבאיים־ביטחוניים והמתחים הקיומיים, הביאה לעלייה בשיעורי ההתאבדות גם בקרב ילידי הארץ. בהיעדר נתונים מספיקים על הקשר בין המתאבדים בישראל ובין עברם בשנות הארבעים ובשנות החמישים, אפשר לפנות לספרות הענפה שעסקה בגרמניה שלאחר מלחמת העולם השנייה ובמקרי ההתאבדות של חיילים לשעבר שחוו את מוראות המלחמה והשבי ואת החזרה הקשה לחיים האזרחיים (Goltermann, 2017).

בהקשר זה כדאי להזכיר את התזה הספקולטיבית של הסוציולוג ברוך קימרלינג (Kimmerling, 1974, pp. 76–78): הוא שיער שהבלטת מעשי האלימות בכותרות העיתונים שעסקו בסכסוך הישראלי־ערבי עד מלחמת ששת הימים השפיעו על כ־30% ממעשי ההתאבדויות, אולם סייג את דבריו בכך שקשה לבחון את ההשפעה של מעשי האלימות בין ישראלים לערבים על שיעורי ההתאבדויות, ובזהירות ציין שאולי יש לכלול את הסכסוך הישראלי־הערבי בין שלל הסיבות הקשורות במישרין ובעקיפין לממדי תופעת ההתאבדויות.

הוא הוסיף שלצד התגברות מעשי האלימות באזור יש להתחשב גם בגורמים כלכליים, למשל שיעור האבטלה, כמשפיעים על תופעה זו.

סיכום

נראה כי ישנן שלוש דרכים לדון בהתאבדות: לדון בנסיבות התרחשותה של התאבדות מסוימת, לעסוק בהקשר החברתי־תרבותי של המעשה, ולבסוף לדון במצבו של הפרט. מאמר זה ניסה לחבר בין שלוש הדרכים הללו. לטענתי, כדי להבין את תופעת ההתאבדות בישראל בעשור השני של המדינה, שכאמור נתפס כעידן שבו התחילו להתערער נורמות ישנות ונורמות חדשות ניסו לתפוס את מקומן, וכעידן שהתאפיין במודרניזציה מואצת (גוטווין, 2012; הורוביץ, 1961; היילברונר, 2017, 2018), עלינו לדון בהקשרים שלה מכמה היבטים: לא רק בבעיות החברתיות והתרבותיות של אזרחי המדינה, חדשים כוותיקים; לא רק במצוקות הביטחוניות של מדינת ישראל באותן שנים, שאף אם הוחלשו עדיין היו נוכחות בתודעת האזרחים; אלא גם במצוקות ובפחדים התרבותיים שחשו אזרחי המדינה, ילידי הארץ, עולים חדשים וותיקים, פחדים שעם חלקם הם כבר התמודדו בארצות מוצאם ובמדינת ישראל עצמה. נראה כי מצוקות אלו היו מדגרה לכוונות אובדניות סמויות, שפרצו מסיבות שונות, בתקופה שהייתה רחוקה מן התקופה שבה נשתלו זרעיה של הנטייה האובדנית. כך הסביר זאת כאמור ישראל אורון בהתייחסותו לגישתו של דורקהיים ולגישתם של פסיכולוגים ורופאים שעסקו בתחום זה: "ככל שהאיום החיצוני על החברה עמוק וקיומי, כך עולה הסיכוי שיותר ויותר מתאבדים פוטנציאלים יהרהרו בפתרון לתאלי [כך במקור] למצוקתם הנושנה, אך יבצעוהו רק בחלוף האיום" (אורון, 2003, עמ' 701; וראו גם: קינן, 1984, עמ' 70).

בסיפור הקצר "דני", שפרסם הסטיריקן עמוס קינן בשנת 1958, מתוארת בדידותו הפתאומית של דני כאשר החבר'ה מהפלמ"ח נסעו בלעדיו לחתונה – הוא מוצא את עצמו ערב אחד ללא מסגרת חברתית ומתאבד; יש להעיר כמובן שמדובר בניתוח של דמות ספרותית, ואין להסיק ממנה מסקנות על בני התקופה או לעצב לפיה אב טיפוס שלהם, מכיוון שהיא מעידה אך ורק על המקרה הפרטי הזה ולא על כל החברה באופן כללי. ב־1966 אמר יגאל אלון, מפקד הפלמ"ח לשעבר ושר העבודה באותן שנים: "אני אומר לכם חבר'ה, [חיינו] בפחד עצום [...] אני אומר לכם שכשאני רואה לנגד עיני את המוני בית ישראל, במתח הפסיכולוגי ובמתח החלוצי וברמת האידאליזם של ימינו, אני רואה לפני מאות אלפי פליטים" (מובא אצל: חזן, 2006, עמ' 80). שתי קבוצת חברתיות מתוארות כאן: ילידי הארץ ופליטי השואה.

הפחדים שתיאר אלון מוצגים יפה גם בספרו של עמוס עוז "מנוחה נכונה", שבו חוזר הסופר לאמצע שנות השישים ולהלך הרוח באותן שנים, ובדבריו אלו אסיים מאמר זה:

> המון אנשים שונים ומשונים [...] מתאמצים להעמיד פני עם [...] מה יהיה, מה יהיה אם חלילה יתהפך הגלגל, אם אחרי ככלות הכל יסתיים כל זה בכל רע [...] הכול באפשר. הכול פתוח [...] הקללות והמריבות וסיוטי הלילה, גם הזכרונות הנוראים [...] מתחת לשמיכה החורפית מתהפכים האזרחים מצד אל צד, שוקלים, נאבקים, הודפים את גדודי הסיוטים המאיימים עלינו, מחשבים הרבה חשבונות. **אדם אומר לאשתו בלחש: "שיהיה, מי יודע. ליתר בטחון. על כל צרה שלא תבוא"** [משפט המרמז לדעתי על גלולת הציאניד שתושבים רבים החזיקו בביתם מסיבות שונות] [...] מעבר לחושך הקרוב לא נראה אלא החושך הרחוק יותר [...] עוד מעט יעלה הירח [...] אז יקומו אנשים ניצולים בגיל העמידה וילבשו את מעיליהם ואת מגבעותיהם [...] פניהם כחולמים. מביטים פליטים כאלה בבית משרדים חדיש ורואים מפולת. מכונית חולפת והם שומעים הרעשה. מן הרדיו בוקע ניגון ודמם קופא בעורקיהם. מביטים בעץ והנה אש. תל אביב בערב חורף בין מלחמות [...] לאן מוביל כל זה? [...] מאחורי חומת המערב הזאת מצטנפת כל העיר, מתכווצת מפחד המרחבים הפתוחים (עוז, 1982, עמ' 121–126).

הערות

1 חלק מן המאמר מבוסס על פרקים 2–3 בספרי "'הדור של 1940': מתאבדים וחולי נפש בחברה הישראלית" (היילברונר, 2020).

2 אני מודה לד"ר נעמי לבנקרון על שהפנתה את תשומת ליבי לספר זה.

3 אני מודה לד"ר נעמי לבנקורן על שהפנתה את תשומת ליבי למקרה זה.

מקורות

אבנרי, א' (1958). עלייה מדאיגה במספר המתאבדים. **ידיעות אחרונות**, 5 בדצמבר 1958.

אבנרי, א' (1960). הטירוף המדבק. **העולם הזה**, 13 בינואר 1960.

אורון, י׳ (2003). הקשר בין מלחמה להתאבדויות בישראל: ממלחמת העצמאות למלחמת המפרץ. **מגמות, מב**(4), 692–703.

בן ברוך, ה׳ (1960). הרופא הכללי לעזרת חולי הנפש. **ניב הרופא, 10**, 71–75.

בן רפאל, א׳, בראלי, א׳, יער, א׳, וכהן, א׳ (עורכים). (2006). **ישראל והמודרניות: למשה ליסק ביובלו**. הוצאת אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.

בקי, ר׳ (1950). התאבדויות בקרב האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל. **ארכיון המדינה**, גל-3561/2, עמ׳ 14–15.

ברם, ב׳ (1964). נעדרים. **רבעון משטרת ישראל, 18**, 47–55.

בשן, ר׳ (1959). מה מותר לפרסם ומה אסור. בתוך **ספר השנה של העיתונאים** (עמ׳ 210–213). אגודת העיתונאים.

ג׳אן, י׳ (2011). **רעשי המודרניות: חוויות של שמיעה בגרמניה, 1914–1945**. רסלינג.

גוטהלף, י׳ (1964). המתאבדים: אנשים שקראו לעזרה ולא נענו. **דבר**, 19 ביוני 1964.

גוטווין, ד׳ (2012). ״החלוציות הבורגנית״: תרבות פופולרית והאתוס של ״מעמד הביניים הממסדי״ – שירי נעמי שמר, 1956–1967. **ישראל, 20**, 21–80.

דורקהיים, א׳ (2002). **ההתאבדות**. נמרוד.

דייויס, מ׳, וקפלן־דינור, ע׳ (1959). התאבדויות בארץ, 1954–1958. **בריאות הציבור, ג**(2), 157–164.

דיסנצ׳יק, א׳ (1960). להסיק מסקנות. **מעריב**, 6 בינואר 1960.

דרפקין, י׳ (1966). מספר אספקטים של התאבדויות בישראל. **עבריינות וחברה, 2**, 62–68.

דרפקין, י׳, חסין, י׳, ופלד, ז׳ (1974). **התאבדויות בישראל**. ב׳ צ׳ריקובר.

הדרי, י׳ (2002). **משיח רכוב על טנק: המחשבה הציבורית בישראל בין מבצע סיני למלחמת יום הכיפורים, 1955–1975**. מכון שלום הרטמן.

הורוביץ, ד׳ (1961). בין ״חברה חלוצית״ ל״ככל הגויים״. **מולד, 18**, 413–431.

הטנדורף, ל׳ (1958). אפשר למנוע התאבדות. **איתנים: ירחון לענייני בריאות, היגיינה ורפואה ציבורית, 4**, 138.

היילברונר, ע׳ (2010). מודרניזם ישראלי או מודרניזם בישראל: הקדמה. בתוך ע׳ היילברונר ומ׳ לוין (עורכים), **איך אומרים Modernism בעברית?** (עמ׳ 3–27). רסלינג.

היילברונר, ע׳ (2017). הוויקטוריאנים הישראלים: דאגה, דכדוך וחרדה בעשור השני. **עיונים בתקומת ישראל, 28**, 128–168.

היילברונר, ע׳ (2018). הדור של 1940: חולי נפש בציבוריות הישראלית של העשור השני. **קתדרה, 167**, 119–154.

היילברונר, ע׳ (2020). **"הדור של 1940": מתאבדים וחולי נפש בחברה הישראלית**. כרמל.

זרטל, ע׳ (1999). מאולם בית העם אל כותל בית המקדש: זיכרון, פחד ומלחמה (1960–1967). **תיאוריה וביקורת, 15**, 19–38.

חזן, מ׳ (2006). מעורבותו של עיתון הארץ במערכה הפוליטית ב"תקופת ההמתנה". **ישראל, 10**, 75–115.

יכימוביץ־ניסנקורן, א׳ (1968). **התאבדויות וניסיונות התאבדות בישראל**. עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים.

ינאי, נ׳ (1954). פסיכיאטרים על ההתאבדות. **דבר**, 10 באפריל 1959.

להמן, נ׳ (1958). ריפוי בעיסוק כגורם בשיקום חולי נפש. **בריאות הציבור, 3–4**, 21–24.

לפיד, י׳ (1962). אין שמחה באשקלון. **מעריב**, 17 ביוני 1962.

נדבה, י׳ (1957). דיני ביטוח חיים ביחסם להתאבדות. **הפרקליט, יד**, 48–56.

עוז, ע׳ (1982). **מנוחה נכונה**. עם עובד.

ע׳מר, ע׳ (1960). מי רצח את משפחת אליהו צבי, שלשת ילדיו וההורים בחיפה, ומי את משפחת הנריך שר, שלוש נפשות ברמת השבים? **בשער: במת יחיד לכלכלה, חברה וספרות**, ינואר–פברואר, 33–40.

פקר, מ׳ (1958). כך מונעים עייפות. **איתנים: ירחון לענייני בריאות, היגיינה ורפואה ציבורית**, מרץ–אפריל, 146–147.

פקר, מ׳ (1958). שקט! **איתנים: ירחון לענייני בריאות, היגיינה ורפואה ציבורית**, יוני, 242–243.

קינן, ע׳ (1984). **ספר הסאטירות: 1948 עד 1984 ולהיפך**. כתר.

קיסרי, א׳ (1960). התאבדויות קולקטיביות. **מעריב**, 16 בינואר 1960.

קלי, ש׳ (1954). **רשימות לפי הרצאותיו של ד״ר ש׳ קלי** [חמו״ל].

קפלן־דינור, ע׳ (1960). **ההתאבדות בישראל: אנליזה אפידמיולוגית, 1954–1959**. עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים.

קרמפף, א׳ (2015). **המקורות הלאומיים של כלכלת השוק: פיתוח כלכלי בתקופת עיצובו של הקפיטליזם הישראלי**. מאגנס.

רוזין, א׳ (1998). **חובת האהבה הקשה: יחיד וקולקטיב בישראל בשנות החמישים**. עם עובד.

ריבליס, ע׳ (1962). גורלו של אדם. **על המשמר**, 14 בספטמבר 1962.

רימרמן, י׳, ואמיר, מ׳ (1971). **התאבדויות וניסיונות התאבדות של קטינים עד גיל 18, בשנים 1963–1966**. משרד הסעד - המחלקה למחקר.

שגב, ת׳ (2005). **1967: והארץ שינתה את פניה**. כתר.

שטרסמן־שפירא, ט׳ (2016). **התקשורת נגד אונס והתאבדות: סיקור נושאי האונס וההתאבדות בעיתונות הישראלית בין השנים 1958–1962**. עבודת דוקטור, אוניברסיטת פריז.

שיינבלט, ח׳ (2017). **״לתפוס את אמריקה״: תהליכי אמריקניזציה בחברה הישראלית, 1958–1967**. עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב.

Barbagli, M. (2016). *Farewell to the world: A history of suicide*. Wiley.

Bridges, F. S, & Tankersley, W. B. (2009). Use of age-adjusted rates of suicide in time series studies in Israel. *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, *46*(3), 182–188.

Douglas, J. (1967). *The social meanings of suicide*. Princeton University Press.

Goltermann, S. (2017). *The war in their minds: German soldiers and their violent pasts in West Germany*. University of Michigan Press.

Harris, R. S. (2014). *An ideological death: Suicide in Israeli literature*. Northwestern University Press.

Heilbronner, O. (2018). The morale of the Israeli public on the eve of the Six-Day War as seen in public opinion polls. *Israel Studies*, *24*(1), 151–173

Kimmerling, B. (1974). Anomie and integration in Israeli society and the salience of the Israeli-Arab conflict. *Studies in Comparative International Development*, *9*, 64–89.

Lester, D. (1922). *Why people kill themselves*. Charles Press.

Mansell, J. G. (2016). *The age of noise in Britain: Hearing modernity – Sound's impact on how we construct ourselves*. University of Illinois Press.

Martynkewicz, W. (2013). Das Zeitalter der Erschöpfung: Die Überforderung des Menschen durch die Moderne. In S. Neckel & G. Wagner (Eds.), *Leistung und Erschöpfung: Burnout in der Wettbewerbsgesellschaft*. Suhrkamp Verlag.

Murat, L. (2015). *The man who thought he was Napoleon: Toward a political history of madness*. University of Chicago Press.

Nadler, A. (2001). The victim and the psychologist: Changing perceptions of Israeli Holocaust survivors by mental health community in the past 50 years. *History of Psychology*, *4*, 159–181.

Schaffner, A. K. (2016). *Exhaustion: A history*. Columbia University Press.

Sennett, R. (2006). Introduction. In E. Durkheim, *On suicide* (pp. xxi–xxiv). Penguin.

Wray, M., Colen, C., & Pescosolido, B. (2011). The sociology of suicide. *Annual Review of Sociology*, *37*, 505–528.

על המחבר

פרופ' **עודד היילברונר** הוא מרצה בכיר בפקולטה לעיצוב ואומנות במכללת שנקר, ומרצה במרכז הבינתחומי בהרצליה ובאוניברסיטה העברית בירושלים. בעבר היה עמית מחקר באוניברסיטת אוקספורד ובאוניברסיטת גטינגן. בין תחומי מחקריו: היסטוריה ישראלית, היסטוריה ודת של אירופה, שואה ונאציזם, היסטוריה גרמנית, היסטוריה אנגלית, היסטוריה עולמית, תרבות פופולרית, לימודי תרבות, ביקורת התרבות המודרנית, תרבות הפופ ותרבות צעירים. ספריו האחרונים הם: "הדור של 1940": מתאבדים וחולי נפש בחברה הישראלית (כרמל, 2020); From Popular Liberalism to National Socialism: Religion, Culture and Politics in South-Western Germany, 1860s–1930s (Routledge, 2016).